

Arap Harfli Yazıtlar ve Mezar Taşları Çalıştayı Bildirileri

TÜRK DÜNYASI, Dil ve Edebiyat Dergisi/TURKISH WORLD, Journal of Language and Literature
Issue: 43 (Bahar-Spring 2017) - ISSN: 1301-0077 Ankara, TURKEY
DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk.2017.16

IĞDIR VE ÇEVRESİNDEKİ KOÇ HEYKELLİ MEZAR TAŞLARININ ÜZERLERİNDEKİ ARAP HARFLİ YAZITLAR*

Cengiz ALYILMAZ*
Semra ALYILMAZ**

Özet:

Farklı dönemlerde kayaların, bengu taşların, süs ve kullanım eşyalarının üzerlerine işlenen hayvan tasvirleri ve sembolleri ile daha ziyade anıt mezar komplekslerinde karşılaşılan hayvan heykelleri insanoğlunun doğayla ve hayvanlarla ilişkisini yansıtmalarının yanında gerçekte kendi yaşayışının ve inanışının (gündelik hayata ve geleceğe dair duygu ve düşüncelerinin, isteklerinin, beklentilerinin, amaçlarının, kaygılarının, korkularının...) birer göstergesidir. Yani insanoğlu hayvan tasvirlerini, damgalarını, sembollerini kullanarak hem hayvanlarla hem kendi türüyle hem de Tanrı'yla olan ilişkisini, duygu ve düşüncelerini ifade etmek istemiştir.

Koçlar da Türk boy ve toplulukları arasında geçmiştin günümüze kadar erkeklığın, üretkenliğin, bolluğun, bereketin; gücün, yiğitliğin, koçaklığın, savaşçılığın; vefanın ve fedakârlığın sembolü olarak kabul edilmiş; koçlara epigrafi, dil, edebiyat, kültür ve sanat alanlarında vücuda getirilen eserlerde de yer verilmiştir.

Türk dünyasının farklı bölgelerinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de yapılan koç heykelleri Türk boy ve topluluklarının "koç" a verdikleri önemi ve değeri açıkça ortaya koymaktadır.

Makalede önce koç heykelli mezar taşlarının Türk kültür tarihi içindeki yeri hakkında bilgi verilmekte; sonra da Iğdır ve çevresindeki koç heykelli mezar taşlarının üzerlerindeki Arap harfli yazıtlarla ilgili bilgiler; söz konusu yazıtlarla ilgili sorunlar ve çözüm önerileri dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Iğdır, koç heykelli mezar taşları, Arap harfli yazıtlar.

* Bu yazı, Türk Dil Kurumu ve Bitlis Eren Üniversitesi iş birliğiyle gerçekleştirilen Arap Harfli Yazıtlar ve Ahlat Mezar Taşları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, calyilmaz@gmail.com.

*** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, semraalyilmaz@mynet.com.

Arabic Inscriptions on the Tomb Stones with Ram Statues in Iğdır and the Surroundings

Abstract:

Animal drawings and symbols incised on rocks, monuments, decorative items and homewares as well as animal sculptures often found in mausoleum complexes represent the relationship of human beings with nature and animals in different periods. They are also a manifestation of their beliefs and way of life (emotions, thoughts, wishes, expectations, goals, concerns, fears and so on about everyday life and future). In other words, humans have attempted to express their feelings and ideas along with their relationship with both animals and their own species and with God.

Rams have been considered, among the Turkish tribes and communities, as the symbol of masculinity, productivity, abundance, fertility, strength, valour, courage, bellicosity, fidelity and altruism from the past to the present. Rams have also appeared in works created in the fields of epigraphy, language, literature, culture and art.

Ram statues made in the past and in the present in different areas of the Turkish world clearly reveal the importance and value that the Turkish tribes and communities have attached to “rams”.

This article first attempts to provide information about the position of tombstones with ram statues in Turkish culture history and about the Arabic inscriptions on the tombstones with ram statues in Iğdır and the surrounding area. It later calls the attention to the problems and solutions related to these inscriptions.

Keywords: *Iğdır, tomb stones with ram statues, Arabic inscriptions.*

1. Türk Yaşayış ve İnanışında Hayvanlar:¹

Hayvanların insanların, insan topluluklarının ve milletlerin hayatında ayrı bir yeri vardır. Türk boy ve toplulukları da kendilerine yakın görüp kendileriyle özdeşleştirdikleri ve zamanla kutsiyet atfedip totemleştirdikleri hayvanları “temiz”, “sadık”, “kutlu”, “uğurlu”, “soylu”, “güçlü”, “cesur”, “hızlı”, “savaşçı”, “kurtarıcı”, “yol gösterici”, “zeki”, “bilge”... sıfatlarıyla; sevmedikleri, beğenmedikleri, korkup kaygılandıkları hayvanları ise “kötü”, “pis”, “uğursuz”, “bön”, “aptal”, “sinsi”, “hain”, “kıskanç”, “tembel”, “asalak”, “korkak”, “ödlek”, “kaypak” sıfatlarıyla nitelendirmişlerdir. Bu yüzden de Türk boyları arasında:

Kurt, temizliğin, yalnızlığın, asaletin, gücün, cesaretin, liderliğin, savaşçılığın ve özgürlüğün;

Dağ keçisi/teke, çevikliğin, süratin; güneşin, ışığın, aydınlığın; yazın, bolluğun, hareketin, bereketin, zenginliğin; erişilmez yerlere erişilebilirliğin, kararlılığın; yüceliğin, bilgeliğin; bağımsızlığın, özgürlüğün; erkekliğin, asaletin, cesaretin, hâkimiyetin ve “kağan”ın;

¹ Bu bölüm hazırlanırken Cengiz ALYILMAZ'ın “Gobu”stan’ın Gizemi (Kıpçaklar’a Giden Yol) adlı eserinden yararlanılmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, age. 341-350.

- Evcil keçi**, inadin;
- Geyik**, dişiliğin, analığın, bolluğun, bereketin; doğurganlığın; güzelliğin, çekiciliğin, sevecenliğın, masumiyetin ve “katun”un;
- Koç**, erkekliğin, üretkenliğın, bolluğun, bereketin; gücün, yiğitliğın, koçaklığın, savaşçılığın; vefanın ve fedakârlığın;
- Koyun**, çokluğun ve aptallığın;
- Boğa**, erkekliğin, gücün, saldırganlığın, yiğitliğın ve kahramanlığın;
- Öküz**, gücün, kuvvetin, kudretin; kabalığın, bönlüğün ve anlayışsızlığın;
- İnek**, verimliliğin ve sağlığın;
- At**, dostluğun, yakınlığın; hızın, çevikliğın, özgürlüğün ve egemenliğın;
- Deve**, dayanıklılığın, gücün; sabrın, inadin; eğriliğın;
- Fil**, gücün ve bereketin;
- Köpek**, dostluğun ve sadakatin;
- Tilki**, sinsiliğin, kurnazlığın ve düzenbazlığın;
- Çakal**, yalancılığın, düzenbazlığın, sahtekârlığın, huysuzluğun, görgüsüzlüğün;
- Arslan**, cesaretin, gücün, kuvvetin, egemenliğın, mertliğın;
- Kaplan**, saldırganlığın, atılğanlığın, çevikliğın ve yiğitliğın;
- Ayı**, gücün, zekânın; görgüsüzlüğün ve kabalığın;
- Maymun**, aklın ve zeyrekliğın;
- Tavşan**, korkaklığın, ödlekiğın; doğurganlığın;
- Yaban domuzu (kaban)**, erkekliğin, saldırganlığın, cesaretin, korkusuzluğun;
- Evcil domuz**, pisliğın, oburluğun; “rahat”lığın, “geniş”liğın ve doğurganlığın;
- Eşek**, yükün, çilenin, aptallığın/bönlüğün;
- Katır**, gücün ve inadin;
- Kedi**, nankörlüğün;
- Horoz**, yürekliliğın, gücün ve üretkenliğın;
- Tavuk**, üretkenliğın, iffetin ve korkaklığın;
- Yabani kaz**, seçkinliğın ve soyluluğun;
- Evcil kaz**, alıklığın;
- Kartal**, yüceliğın, ululuğun, egemenliğın ve uzgörüşlülüğün;
- (Mitolojik) çift başlı kartal**, gücün, egemenliğın, devletin; bilginin ve bilgeliğın, doğunun ve batının; kağanın ve katun’un;

- Karga ve kuzgun**, ihtiyatın; birliğin, bütünlüğün, topluluğun; aklın ve zekânın;
- Güvercin**, sevginin, barışın, özgürlüğün ve haberin;
- Baykuş**, (bazı Türk boylarında) uğursuzluğun; bazı Türk boylarında ise bilgeliğin;
- Papağan**, gevezeliğin;
- Bülbül**, sevginin, aşkın ve muhabbetin;
- Kuşu**, güzelliğin, inceliğin, zerafetin, nezaketin, saflığın, temizliğin; sevgilinin;
- Leylek**, baharın, yeniden doğuşun, çocuğun; gevezeliğin;
- Turna**, uyanıklığın; ayrılığın, göçün, gurbetin, hasretin ve haberin;
- (Mitolojik) umay kuşu**, bahtın, devletin, kut'un, mutluluğun; bolluğun, bereketin; analığın; cennetin;
- Tavus kuşu**, kendini beğenmişliğin, küstahlığın;
- Hindi**, düşüncenin, efkârın;
- Kelebek**, gençliğin ve baharın;
- Yılan**, yeniden doğuşun, sağlığın, gücün, kıvraklığın, zenginliğin ve sinsiliğin;
- Bukalemun**, kararsızlığın, dönecliğin, riyakârlığın;
- Timsah**, gücün ve sahtekârlığın;
- Akrep**, muhterisliğin, kıskançlığın, kinin, nefretin, ihanetin;
- Balık**, uyanıklığın;
- Yarasa**, pislik ve asalaklığın;
- Fare**, ziyankârlığın; kararlılığın;
- Arı ve karınca**, üretkenliğin ve çalışkanlığın;
- Ağustos böceği**, tembelliğin ve fedakârlığın;
- Kaplumbağa** ise, uzun ömrün, ebediyetin, sabrın, kararlılığın, barışın ve bilgeliğin... sembolü olarak kullanılmaktadır (Alyılmaz 2016: 341-348).

2. Türk Yaşayış ve İnanışında Koçlar ve Koç Heykelli Mezar Taşlarının Tarihi Üzerine:

Yukarıda da belirtildiği gibi koçlar (koç, goç, goş; koçngar, koçkor, koçkar, koşgar, koşgor...) tarihte ve bugün Türk boy ve toplulukları arasında her zaman ayrıcalıklı yere sahip olmuş; erkekliğin, üretkenliğin, bolluğun, bereketin; gücün, yiğitliğin, koçaklığın, savaşçılığın, cesaretin, asaletin, vefanın ve fedakârlığın sembolü olarak kabul edilmişlerdir.

Koçların birçok özelliğini kendileriyle özdeşleştiren Türk boy ve toplulukları hem anlatmaya dayalı edebî türler içinde (mitolojilerde, efsanelerde, destanlarda, hikâyelerde, türkülerde, atasözlerinde, deyimlerde ve vecizelerde) koçlarla ilgili söz varlığına; hem de mezarlarda, mezarlıklarda ve anıt mezar komplekslerinde koç heykelli mezar taşlarına yer vermişlerdir.

Türkçede kullanılan koç ile ilgili bazı deyim ve atasözleri şunlardır:

Ağacın gürlemesi dal ile, koç yiğidin öğünmesi mal ile.

Âlim yaşadıkça koç olur, zalim yaşadıkça hiç olur.

Allah boynuzsuz koçun hakkını boynuzlu koça koymaz.

Bayram koçu gibi.

Bayram koçu havası.

Boynuz koça yük olmaz.

Boynuzsuz koç, boynuzlu koçtan hakkını alacak.

Boynuzsuz koçun ahı boynuzsuz koça kalmaz.

Burnu firtıklı kuzu, boynuzu burma koç olur.

Ekmeğine koç.

Erkek/er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur.

Her koyun koç, her kadın koç yiğit doğurmaz.

İki koç başı bir kazanda kaynamaz.

İki koç dövüşse, kurda yem çıkar.

İki koç bir ağılda olmaz.

İyi kuzu anasının/koç önünde belli olur.

Kaba ağacın gürlemesi dağ ile koç yiğidin öğünmesi mal ile.

Kasap koçtan korkmaz.

Kimi büyüye büyüye koç olur, kimi büyüye büyüye hiç olur.

Koç boynuzundan kira istemez.

Koç dövüşüne koç dayanır.

Koç dövüşsüz otlamaz.

*Koç gibi insan.
Koç gide gide kuyruğunu düzer.
Koç koyun kurban içindir.
Koç koyundan seçgel gerek.
Koç koyundan yüksektir.
Koç kuzuya melemez.
Koç olacak kuzu ağılın kapısında/kasapta belli olur.
Koç olacak kuzu gider koçun yanına yatar.
Koç olacak kuzu kuyruğundan belli olur/bellidir.
Koç olacak kuzuya bıçak atılmaz.
Koç olmayan kurban olmaz.
Koç yiğit bunalıp ölmez.
Koç yiğit dayısına çeker.
Koç yiğit götün götün bağı beller.
Koç yiğit kurban içindir.
Koç yiğit soyundan değil, sözünden belli olur.
Koça boynuzu yük değildir.
Koça çan takılmaz.
Koça çan takmış gibi.
Koça kuyruğu yük olmaz.
Koçluk kuzu kuzda iken belli olur.
Koçu kendinin et de ötesini berisi öyle yokla.
Koçu olan kurban keser.
Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur.
Para para kazanır, koç yiğit ne kazanır.
Para parayı kazanır, koç yiğit bel/bağ beller.
Tarlada biter ayrık, koçta olur kuyruk.
Tekkeye gelen koçun boynuzuna bakılmaz.
Yetim kuzudan koç olmaz. (Yanar 1997: 222-224)*

Foto 1: Yabani bir koçun görüntüsü (Yinchuan-Çin Halk Cumhuriyeti)

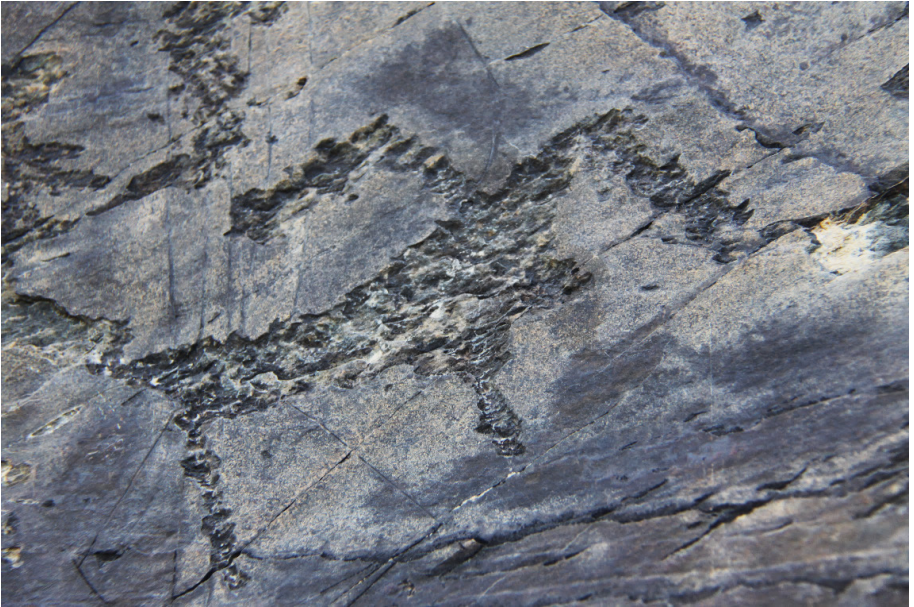

Foto 2: Bir pano üzerindeki koç tasvirinin görüntüsü (Dağlık Altay Cumhuriyeti)

Foto 3: Kırım'ın Ak-Burun Bölgesi'ndeki bir kurgandan çıkartılmış gövde kısmı koç başı şeklinde tasvir edilmiş İskit Dönemi'ne ait altın bir objenin görüntüsü (Parzinger 2007: 48)

Foto 4-5: Altın Elbiseli Adam ile birlikte Issık Kurganı'ndan çıkartılan koç başı şeklinde tasvir edilmiş objelerin görüntüsü (Astana Müzesi/Kazakistan)

Foto 6: Ayak kısımlarında koç başı tasvirleri bulunan bronz bir tören kazanının görüntüsü(Alma-Ata Müzesi; Almaata/Kazakistan)

Foto 7: Üzerinde koç başı tasvirleri bulunan bir tören kabının görüntüsü (Millî Tarih Müzesi; Bakü/Azerbaycan)

Koç heykelli mezar taşlarının tarihlendirilmeleri söz konusu olduğunda Türkiye’deki bilim insanları (tarihçiler, sanat tarihçileri ve arkeologlar) bu eserleri genelde “Karakoyunlular”la, “Akkoyunlular”la veya bunlarla irtibatlı diğer Türk boy ve topluluklarıyla irtibatlandırmaktadırlar.² Oysa bu eserlerin tarihleri bilinenden çok daha eski dönemlere uzanmaktadır. Nitekim MÖ dönemlerde petroglif alanlarında çizimleriyle karşılaştığımız koçların çok erken sayılan dönemlerde iptidai şekillerde yapılmış taş heykelleriyle de karşılaşmaktayız. Ancak bilinen eski koç heykelli mezar taşlarıyla Yenisey Kırgızlarının yaşadıkları bölgelerde (bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan topraklarda, Hakasya Özerk Cumhuriyeti, Tuva Özerk Cumhuriyeti, Krasnoyarskiy Kray Özerk Cumhuriyeti vd.) ve Moğolistan’da karşılaşılmaktadır.

*Foto 8: Bir koç heykelinin görüntüsü
(Nikolay Mihayloviç Mart’yanov Müzesi;*

Minusinsk/Krasnoyarsk Krai Özerk Cumhuriyeti/Rusya Federasyonu)

2 Karakoyunlular ve Akkoyunlular, Oğuzlar/Türkmenler tarafından kurulan ve XIV-XIV. yüzyıllarda hüküm sürmüş olan devletlerdir (Sümer 1992; Sümer 1999; Aka 2001; Uzunçarşılı 2011). Bu devletlerin hüküm sürdüğü dönemlerde de koç heykelli mezar taşlarının vücuda getirildiği doğrudur. Nitekim Azerbaycan, Gürcistan, İran, Irak ve Türkiye’deki (Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki) birçok koç heykelli mezar taşı Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerine aittir. Ancak Türk dünyasının farklı bölgelerinde farklı tarihlere yapılan, üstelik büyük bölümü Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin kuruluş tarihlerinden çok önceki dönemlere ait olan bütün koç heykelli mezar taşlarını bu devletlere ait göstermek bilimsel anlayışla bağdaşmaz.

*Foto 9-10: Kök Tigin Anıt Mezar Külliyesi'nde bulunan
koç heykellerinin görüntüsü³ (Höşöö Tsaidam Müzesi/Moğolistan)*

*Foto 11: Şivet Ulaan Bölgesi'ndeki bir anıt mezar külliyesinde bulunan
koç heykelinin görüntüsü
(Arhangai Aimag/Moğolistan)*

³ (Kök)türk ve Uygur dönemlerine ait anıt mezar komplekslerinin pek çoğunda koç heykelli mezar taşı bulunmaktadır. Söz konusu dönemlere ait koç heykelli mezar taşlarının bir kısmı için bk. Alyılmaz 2005: 86-87, 158; Alyılmaz 2015: 478-488; Mert 2015: 135-136.

Önceleri sade bir şekilde yapılan koç heykelli mezar taşlarının üzerlerine zamanla tasvir ve damga yapmak veya yazı yazmak da bir gelenek hâlini almıştır.

Foto 12: Öngöt bölgesindeki bir anıt mezar külliyesinde bulunan üzeri damgalı koç heykelinin görüntüsü (Moğolistan)

Foto 13: Nahçıvan'daki koç heykelli mezar taşlarından birinin görüntüsü

*Foto 14: Gürcistan'daki koç heykelli mezar taşlarından birinin görüntüsü
(Tiflis-Gürcistan)*

Eski Türk yaşayış ve inanış sisteminin devamı niteliğindeki koç heykelli mezar taşları Anadolu'yu vatan yapan farklı Türk boy ve toplulukları vasıtasıyla farklı yollardan Anadolu'ya taşınmış; bunların üzerlerine de tasvirler ve damgalar işlenmiş, yazılar yazılmıştır.

Anadolu coğrafyasında koç heykelli mezar taşlarının en ilgi çekici olanlarına genelde Iğdır, Kars, Ardahan, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Ağrı, Van, Bitlis, Tunceli, Hakkâri, Tokat, Amasya, Rize... illeri sınırları içinde kalan bölgelerde rastlanmaktadır.

*Foto 15: Türkiye'deki koç heykelli mezar taşlarından birinin görüntüsü
(Van Müzesinin bahçesi)*

Foto 16: Tunceli yöresinde üzerinde savaşı ile birlikte tasvir edilmiş bir koç heykelli mezar taşının görüntüsü (Foto: Mehmet Ali ÜSTÜNDAĞ)

Foto 17: Türkmenistan'ın Nokhor bölgesindeki eski Türk yaşayış ve inanışından izler taşıyan mezarlardan birinin görüntüsü (Foto: <http://www.flickr.com/>)

2. İğdir ve Çevresindeki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Genel Durumu:

2.1. İğdir İli Üzerine:⁴

Adını Oğuzların (İç Oğuzların) Üç Ok Kolu'na bağlı İğdir'den (Yigdir/İğdir) alan⁵ İğdir ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde yer almaktadır. Kuzey ve kuzeydoğusunda Ermenistan, doğusunda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (Azerbaycan) ve İran devletleriyle komşu olan ilin toprakları; güneyden Ağrı, batı ve kuzeybatıdan ise Kars illeri ile çevrelenmiştir. Ülkemizde üç ülke ile ortak sınırı olan tek il olan İğdir, yaklaşık 3539 km² yüz ölçümüne sahiptir. İğdir ili arazisi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümü sınırları içerisinde Aras Irmağı tarafından birbirine bağlanan çöküntü (depresyon) sahalarının ülkemiz sınırları içerisinde yer alanlarından en doğuda bulunanıdır. "Sürmeli Çukuru" olarak da bilinen bu çöküntü sahası Aras Irmağı tarafından hemen hemen iki eşit parçaya bölünmektedir. Ülkemiz sınırları içerisinde kalan bölümüne "Sürmeli Çukuru";⁶ (tarihî Türk toprakları olan ancak bugün) Ermenistan sınırları içerisinde kalan bölümüne ise "Sa'd Çukuru"⁷ adı verilmektedir (Güner 1997: 127-146; Şimşek ve Alim 2009: 1-2).

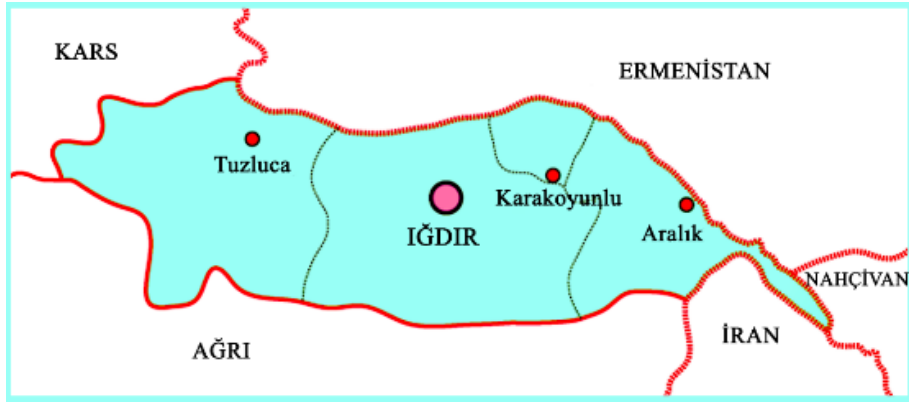

Foto 18: İğdir'in konumunu gösteren harita

(Harita: <http://www.acilodevsitesi.com/sosyal/igdir-haritasi/>; Düzenleme: Onur ER)

İğdir, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, İpek Yolu'nun en önemli kollarından biri üzerinde bulunmaktadır.

4 İğdir'in tarihi, coğrafi konumu, beşerî ve iktisadi özellikleri vd. hakkında bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde İbrahim GÜNER tarafından hazırlanan *İlimiz İğdir* (İğdir, 1993) adlı eser bilimsel açıdan ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Eserdeki bilgilerin gözden geçirilip güncellenerek yeniden yayımlanması yararlı olacaktır.

5 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Sümer 1992: 163-172, 259-260.

6 Bugün İğdir ili sınırları içinde kalan Sürmeli Bölgesi'nin ve Ağca Kale'nin adı *Dede Korkut Kitabı*'nda da geçmektedir: *agca kala sürmelüye gelüp kazan kırk otak dıkdürdi yidi gün yidi gece yime içme oldı* (D 153/8); *agca kala sürmelü de at oynatdum* (D 279/13) (*Dede Korkut Kitabı* I; Ergin 1994: 176, 238).

7 Bu bölge adını Sa'dlı Türk boyundan almaktadır. Sa'dlılar, Karakoyunluların en güçlü, en kudretli boylarının başında gelmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Sümer 1999: 198.

Stratejik konumu, oldukça verimli ve yaşanabilir arazisi İpek Yolu güzergâhında bulunması vd. sebeplerle İğdir, tarihin her döneminde ilgi merkezi hâline gelmiş; tarihte yaşayan pek çok topluluğun, boyun, soyun ve ulusun da (Hurriler, Mitanniler, Mannalar, Midiyalılar, Kimerler, Urartular, Medler, Persler, Sakalar, Bizanslılar...) yerleşimine mesken olmuştur (Kırzioğlu 1953; Onk 2006; Keyikoğlu 1998; Güner 1993; Alyılmaz ve Alyılmaz 2010; Konukçu 2012). Bölgedeki mevcut kültür ve uygarlık eserleri ile arkeolojik kalıntılar (mezarlar, kurganlar, kaleler, şehir kalıntıları, heykeller, petroglifler, damgalar, yazıtlar, süs ve kullanım eşyaları) Türk boylarının da milattan önceki yıllardan başlayarak günümüze kadar İğdir ve çevresinde yaşadıklarını kanıtlamaktadır. Nitekim İğdir ve çevresinde Saka, Hun, Avar, Hazar, Bulgar, (Kök)türk, Uygur, Sarmat, Kıpçak, Kimek, Peçenek, Nogay, Ağaçeri, Sabir, Şirvanşah, Selçuklu, Atabey (İldeniz), Harezmi, İlhanlı, Celayirli, Temürlü, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî, Afşar, Kaçar, Osmanlı... dönemlerine ait pek çok kültür ve uygarlık eseri bulunmakta ve bölgedeki yer adlarının büyük bölümü de Türk boy ve topluluklarının adlarını⁸ taşımaktadır.

2.2. İğdir'daki Koç Heykelli Mezar Taşları:⁹

Verimli arazisi ve stratejik konumu sebebiyle Türk boy ve topluluklarının hem geçiş hem de yerleşim bölgelerinden biri olan İğdir ve çevresinde farklı dönemlerde vücuda getirilmiş üzerleri işlemeli, damgalı, tasvirli ve yazılı pek çok koç heykelli mezar taşı bulunmaktadır. Öyle ki Türk dünyasında ve Türkiye'de koç heykelli mezar taşlarının en fazla bulunduğu bölge İğdir'dır.¹⁰ Ancak bu mezar taşlarının büyük bölümü ne yazık ki büyük oranda tahrip olmuşlardır. Tahribatın sebepleri arasında geride kalan zamanın yanında insan faktörünün de önemli rol oynadığı inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim yeni mezar yeri açmak amacıyla yerlerinden kaldırılıp başka bölgelere taşınmaları, yeni mezarların üzerlerine konulmaları, içlerinde define olduğuna inanılıp parçalanmaları, süs ve dekoratif unsur olarak kullanılmaları, caddelerde, sokaklarda, resmî kurum ve kuruluşların önlerinde örtüsüz ve korunaksız biçimde sergilenmeleri, bakımlarının yapılmaması vd. yüzünden İğdir ve çevresindeki koç heykelli mezar taşlarıyla ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Aşağıda dikkatlere sunulan görüntüler söz konusu sorunların vehametini gözler önüne serecek niteliktedir:

8 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Güner 1997: 127-146.

9 İğdir ve çevresinde yapmış olduğumuz alan araştırmaları ve epigrafik belgelemeler sırasında yardımlarını esirgemeyen bölge halkına (özellikle Hüseyin AKKOÇ'a, Taner AKKOÇ'a, Ahmet YANAR'a, Akil YILDIZ'a, Mehmet YILDIRIM'a, Akil PARLAR'a, Mikail MANKOÇ'a, Erdem GÜNEŞ'e, Necati CANGEL'e...); kılavuzlarımız Mustafa ALYILMAZ'a ve Toper ALYILMAZ'a teşekkür ederiz.

10 Koç heykelli mezar taşlarının en fazla bulunduğu bölgeler arasında Karakoyunlu, Yayı, Hakmehmet, Aşağı Erhacı, Bayraktutan, Çakırtaş, Melekli ve Küllük'ü saymak mümkündür. Yalnızca Yayı köyünde (38 412057 E 4422912 N 889 m) yaklaşık 25 dönüm arazi üzerine kurulu eski mezarlıkta 200 civarında koç heykelli mezar taşının olduğu düşünüldüğünde bölgede ne kadar fazla koç heykelli mezar taşının bulunduğu da anlaşılacaktır.

Foto 19: Semra ALYILMAZ koç heykelli mezar taşlarının en fazla bulunduğu Yaycı köyü mezarlığında belgeleme yaparken

Foto 20: Baş tarafı kopmuş bir koç heykelli mezar taşının görüntüsü

*Foto 21: Yan yatmış durumdaki (üzeri yazılı)
bir koç heykelli mezar taşının görüntüsü*

*Foto 22: Bulunduğu mezarın üzerinden kaldırılıp mezarlık duvarının
yanına konulan mezar taşlarının görüntüsü*

Foto 23: Üzeri yosunlarla ve likenlerle kaplanmış bir koç heykelli mezar taşının görüntüsü

Foto 24: Baş tarafı toprak içinde kalmış bir koç heykelli mezar taşının görüntüsü

*Foto 25: Bulunduğu mezarın üzerinden alınıp yeni bir mezarın üzerine konulan
koç heykelli bir mezar taşının görüntüsü*

*Foto 26: Bulunduğu mezarın üzerinden alınıp yeni bir mezarın üzerine konulan
koç heykelli bir mezar taşının görüntüsü*

2.3. Iğdır'daki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Üzerlerindeki Arap Harfli Yazıtlar:

- **Koç Heykelli Mezar Taşı 1:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā ḳ(a)br (u) ‘alī (e)kb(e)r v(e)l(e)d (u) k(e)rīm 1324
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Kerim('in) oğlu Ekber('indir). 1908/1909</i>

Foto 27: 1 numaralı koç heykelli mezar taşının görüntüsü¹¹

¹¹ Bu mezar taşı bulunduğu mezarlıktan alınıp Melekli'deki köyünde (38 422894 E 4422557 N 847 m) bir çeşmenin önüne konulmuştur.

Mezar taşının sağ tarafında Arap harfli metne; sol tarafında bir kuş tasvirine; üst tarafında ise bir damgaya (Kıpçak damga'ya) yer verilmiştir.

Foto 28: 1 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki kuş tasvirinin görüntüsü

Mezar taşının sol tarafında yer alan kuş tasviri¹² eski Türk yaşayış ve inanışının bir ürünüdür. Nitekim Türk boy ve toplulukları yiğitliğin, kahramanlığın ve savaşıcılığın **umaya/umay kuşuna**¹³ benzeyen analar tarafından elde edildiğine (doğuştan geldiğine); ölen kişinin kuş olup uçtuğuna; kuşların (özellikle kartalın) Tanrı ile insanlar arasında bağ kurduğuna inanmışlar;¹⁴ kaya üstü tasvirlerde, duvar resimlerinde, yazıtlarda, (farklı dönemlerde yapılmış) heykellerde, mezar taşlarında, mimarlık eserlerinde süs ve kullanım eşyalarında da kuş tasvirlerine yer vermişlerdir:

: ΓM>δδ ↑ : η€ΓKYNQ : *HT : JYδY↓ : >δH : *EN : EK D#>

um(a)y t(e)g : ög(ü)m : k(a)tun : kuuṭ(i)nga : in(i)m : köl tig(i)n : (e)r (a)ṭ buṭı: *Umay'a benzer annemin kutu / bahtı sayesinde küçük kardeşim Köl Tigin de yiğitlik adını elde etti* (KT D 31; Alyılmaz 2005: 46).

12 İğdir'a 9 km uzaklıkta bulunan Yaycı köyünün tarihi mezarlığındaki koç heykelli mezar taşlarının büyük bölümünün boyun kısmında umay kuşu tasviri bulunduğunu belirtmek gerekir.

13 Cengiz ALYILMAZ, Türk boy ve topluluklarının mitolojik ve efsanevi kuşu “umay”ın da özünde “kartal”ın olduğunu belirtmektedir: *Eski Türk boy ve toplulukları olağanüstü özelliklere sahip olduklarını düşündükleri bazı kuş türleriyle (özellikle avcı kuşlarla) kendilerini özdeşleştirmişler; yiğitliğin, savaşıcılığın, uzak görüşlülüğün, ölümsüzlüğün, analığın, bolluğun, bereketin... sembolü olarak kabul ettikleri (farklı türden) kuşlara [(özünde kartalın olduğu) umay kuşu, kartal, doğan, şahin, atmaca, akbaba, kuzgun, karga, kuğu, yaban kazı, ördek...] mitolojilerinde, efsanelerinde, destanlarında atasözlerinde ve vecizelerinde de yer vermişler; kuşlara verdikleri adları kendileri de lakap, ad ve soyadı olarak kullanmışlardır: Kuş, Alakuş, Karakuş, Bozkuş, Hürkuş, Kartal, Doğan, Akdoğan, Şahin, Şahiner, Toğrul, Ertoğrul, Toygun, Laçın, Laçiner, Sungur, Ersungur...* (Alyılmaz 2015: 575; Alyılmaz 2016: 513-540). Konu hakkında ayrıca bk. Ögel 1989: 585-599.

14 Eski Türk boy ve toplulukları göğü, gökyüzünü “Tanrı katı”, “Tanrı mekânı” olarak gördükleri için gökyüzü cisimlerine, gökyüzünde yaşadıklarına ve olağanüstü özelliklere sahip olduklarına inandıkları varlıklara ve gökyüzüyle irtibatlı canlılara ayrı bir önem vermişlerdir. Bu bağlamda kuşlar, doğumdan ölüme insanla Tanrı arasında irtibatı sağlayan kimi zaman “haberciler”; kimi zaman “melekler”; kimi zaman da “ruhlar” olarak görülmüştür (Alyılmaz 2015: 578).

: 𐤀𐤌𐤔𐤃 𐤒𐤕𐤒𐤒 : 𐤊𐤆 𐤀𐤌𐤎 : 𐤎𐤁𐤀𐤂𐤀𐤎𐤒𐤒 : 𐤁𐤎𐤒 : 𐤀𐤎𐤒𐤎𐤎 : 𐤀𐤎𐤒𐤎𐤎 : 𐤊𐤆𐤔𐤃

buñça : törüg : k(a)zğ(a)n(ı)p : in(i)m : köl tig(i)n : özi (a)nñça : k(e)rg(e)k
boftı : *Bunca işi yaptıktan sonra kardeşim Köl Tigin sanki kuş olup uçtu / öldü*
(KT D 31; Alyılmaz 2005: 45).

Foto 29: Bir kuş tasvirinin görüntüsü (Büyük Taş bölgesi; Gobustan/Azerbaycan)

Foto 30: Sağ üst tarafında dağ keçisi/teke ile birlikte tasvir edilmiş kuş tasvirini barındıran Köl Tudun İnisi Altun Tamgan Tarkan Yazıtı'nın genel görüntüsü (Bulgan Aımağ/Mogod Sum; Moğolistan)

Foto 31: Höşöö Tsaidam'daki (Arhangai Aймаг-Moğolistan) bir anıt mezara ait sunak taşlarından birinin üzerinde bulunan umay kuşu tasvirlerinin Onur ER tarafından yapılmış tasarımları

Foto 32: Üzerinde kuş tasvirleri vd. bulunan bir koç heykelli mezar taşının görüntüsü (İl Kültür Müdürlüğü/Erzincan)

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 2:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā m(e)rķ(a)d (u) el m(e)rħūm el m(a)ğfūr c(a)bbār ibn-i k(e)rb(e)lāī ismā'īl ğ(a)f(a)r(a)ll(a)h(u) l(e)h(u)
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Kerbelāī İsmail'in oğlu merhum ve mağfur Cabbar 'ındır. Allah onun günahlarını affetsin.</i>

Foto 33: 2 numaralı koç heykelli mezar taşının görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 3:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)z(ā) m(e)rķ(a)d (u) k(e)rb(e)lāī 'alī v(e)l(e)d (u) k(e)rb(e)lāī 'bābā
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Kerbelāī Baba('nın) oğlu Kerbelāī Ali('nindir).</i>

Foto 34: 3 numaralı koç heykelli mezar taşının görüntüsü

• Koç Heykelli Mezar Taşı 4:

Yorumlu Yazı Çevirimi	Sol taraf: h(ü)s(e)yn (i)bn (u) m(u)h(a)mm(e)d ‘alī Üst taraf: m(u)h(a)mm(e)d ‘alī h(a)s(a)ñ
Türkiye Türkçesine Aktarımı	(Bu mezar) Muhammed Ali('nin) oğlu Hüseyin('indir). Muhammed, Ali, Hasan

Foto 35: 4 numaralı koç heykelli mezar taşının üstten tespit edilmiş görüntüsü

Foto 36: 4 numaralı koç heykelli mezar taşının sağ tarafının görüntüsü

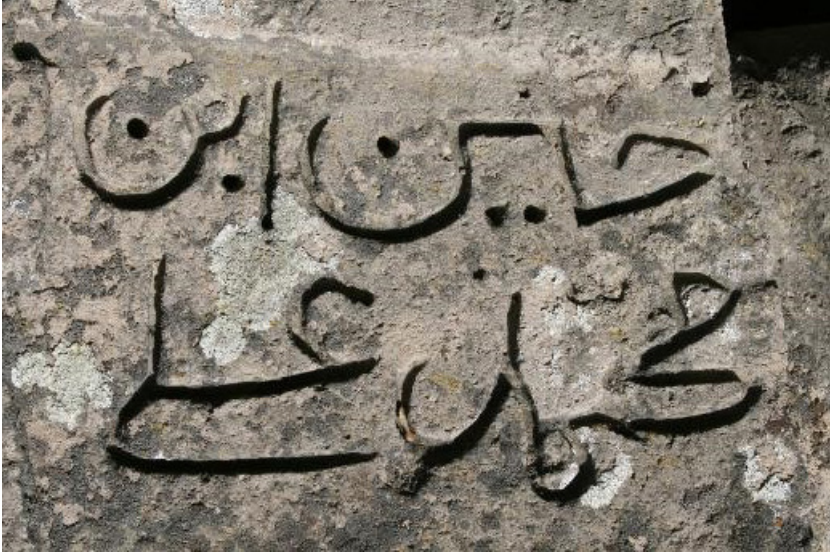

Foto 37: 4 numaralı koç heykelli mezar taşının sağ tarafındaki metnin görüntüsü

Foto 38: 4 numaralı koç heykelli mezar taşının üst tarafındaki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 5:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā m(e)rḥūm yūs(u)f v(e)l(e)d (u) ḥācī šīr ‘alī
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Hacı Şir Ali('nin) oğlu merhum Yusuf('undur).</i>

Foto 39: 5 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 6:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	‘alī b(i)n ‘abbāsī ‘alī
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>(Bu mezar) Abbasi Ali('nin) oğlu Ali('nindir).</i>

Foto 40: 6 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 7:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)z(ā) m(u)h(a)mm(e)d k(u)l(u) ibn(-u) h(a)l(i)l
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu (mezar) Halil('in) oğlu Muhammed Kulu('nundur).</i>

Foto 41: 7 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 8:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)z(ā) m(e)rķ(a)d (u) 'ümrān v(e)l(e)d (u)
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar ...('nın) oğlu Ümran('ındır).</i>

Foto 42: 8 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 9:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)z(ā) ‘abbās b(i)n m(e)şh(e)dī m... ğ(a)f(a)r(a)ll(a)h(u) l(e)[h(u)]
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu (mezar) Meşhedî M...('nin) oğlu Abbas('ındır). Allah onun günahlarını affetsin.</i>

Foto 43: 9 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

Foto 44: 9 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki kılıç tasvirinin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 10:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)z(ā) kâz(ı)m
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu (mezar) ... ('nın) (oğlu) Kâzım('ındır).</i>

Foto 45: 10 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 11:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā (e)l m(e)rḥūm k(e)rb(e)lāī m(e)şh(e)dī 'alī v(e)l(e)d (u) k(e)rb(e)lāī m(u)şt(a)fā
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu (mezar) Kerbelai Mustafa('nın) oğlu merhum Kerbelai Meşhedî Ali('nindir).</i>

Foto 46: 11 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• Koç Heykelli Mezar Taşı 12:

Yorumlu Yazı Çevirimi	k(e)rb(e)lāī c(a)'f(e)r ibn (u) ḥ(a)s(a)ḥ
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu (mezar) Hasan('ın) oğlu Kerbelāī Cafer('indir).</i>

Foto 47: 12 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• Koç Heykelli Mezar Taşı 13:

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā m(e)ṣh(e)dī m(u)ṭṭ(a)l(i)b v(e)l(e)di m(e)ṣh(e)dī ḥ(ü)s(e)ḥ
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu (mezar) Meṣhedī Hüseyin('in) oğlu Meṣhedī Muttalib('indir).</i>

Foto 48: 13 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 14:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā m(e)rķ(a)du'l m(e)rħūm m(e)şh(e)dī aħm(e)d ibn (u) 'ümrä(n) ğ(a)f(a)r(a)ll(a)h(u) le[h(u)]
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Ümran('ın) oğlu merhum Meşhedî Ahmed'(indir). Allah onun günahlarını affetsin.</i>

Foto 49: 14 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 15:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā m(e)rķ(a)d (u) m(e)rħūm ħ(a)s(a)ñ v(e)l(e)d (u) k(e)rb(e)lāī 'alī
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Kerbelāī Ali('nin) oğlu merhum Hasan('ındır).</i>

Foto 50: 15 numaralı koç heykelli mezar taşının genel görüntüsü

Foto 51: 15 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• Koç Heykelli Mezar Taşı 16:

Yorumlu Yazı Çevirimi	1297 h(a)zā r(e)sül v(e)l(e)d (u) ‘ümran
Türkiye Türkçesine Aktarımı	1881/1882 Bu (mezar) Ümran('ın) oğlu Resul('ündür).

Foto 52: 16 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

• **Koç Heykelli Mezar Taşı 17:**

Yorumlu Yazı Çevirimi	h(a)zā m(e)rķ(a)d (u) m(e)rħūm islām v(e)l(e)d (u) hācı ismā'īl
Türkiye Türkçesine Aktarımı	<i>Bu mezar Hacı İsmail('in) oğlu merhum İslam('ındır).</i>

Foto 53: 17 numaralı koç heykelli mezar taşının üzerindeki metnin görüntüsü

Yukarıda dikkatlere sunulan koç heykelli mezar taşlarına ait yorumlu yazı çevirimlerinden de anlaşılacağı üzere metinler esas itibarıyla Arapça ve Farsça dinî içerikli söz varlığından (kavram işaretlerinden, tamlamalardan, dualardan) ve tarih kayıtlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Türkçe kavram işaretlerinin sayısı oldukça azdır. Bunda mezar taşlarının ait oldukları kimselerin Müslüman (Şii/Câferi olmalarının) rolü büyüktür:¹⁵

‘abbās, ‘abbās b(i)n m(e)şh(e)dī m...., ‘abbāsī, ‘abbāsī ‘alī, ‘alī, alī b(i)n ‘(a)bbāsī ‘alī, bābā, b(i)n, c(a)bbār, c(a)bbār ibn-(u) k(e)rb(e)lāī ismā'īl, (e)kb(e)r, ğ(a)f(a)r(a)ll(a)h, hācı, hācı ismā'īl, hācı şīr ‘alī yūs(u)f, h(a)l(i)l, h(a)s(a)ñ, h(a)s(a)ñ v(e)l(e)d(u) k(e)rb(e)lāī ‘alī, h(a)zā, h(ü)s(e)yñ, h(ü)s(e)yñ (i)bn-(u) m(u)h(a)mm(e)d ‘alī, ibn, islām, islām v(e)l(e)d-(u) hācı ismā'īl, ismā'īl, k(a)br, k(ā)z(ı)m, k(e)rīm, k(e)rb(e)lāī, k(e)rb(e)lāī ‘alī, k(e)rb(e)lāī ‘bābā, k(e)rb(e)lāī ismā'īl, k(e)rb(e)lāī m(e)şh(e)dī ‘alī v(e)l(e)d-(u) k(e)rb(e)lāī m(u)şṭ(a)fā, k(e)rb(e)lāī c(a)f(e)r, k(e)rb(e)lāī

¹⁵ Iğdır ve çevresinde yaşayan ve genelde Şii/Câferi olan Azeri Türkleri, inançlarına ve geleneklerine son derece bağlıdırlar.

c(a)'f(e)r ibn(-u) h(a)s(a)ñ, k(e)rb(e)lāī m(u)şt(a)fā, k(u)l, m(a)ğfūr, m(e)rḥūm / (e)l m(e)rḥūm, m(e)rḥūm el m(a)ğfūr, m(e)rḥ(a)d, m(e)rḥ(a)de'l m(e)rḥūm, m(e)şh(e)dī, m(e)şh(e)dī h(a)s(a)ñ, m(e)şh(e)dī aḥm(e)d, m(e)şh(e)dī aḥm(e)d, ibn(-u) 'ümrā(n), m(e)şh(e)dī m(u)ṭ(ṭ)(a)l(i)b, m(e)şh(e)dī m(u)ṭ(ṭ)(a)l(i)b v(e)l(e)dī m(e)şh(e)dī h(a)s(a)ñ, m(u)h(a)mm(e)d, m(u)h(a)mm(e)d 'alī, m(u)h(a)mm(e)d k(u)l, m(u)h(a)mm(e)d k(u)l ibn(-i) h(a)l(i)l, m(u)şt(a)fā, r(e)sül, r(e)sül v(e)l(e)d(-u) 'ümrān, şīr, şīr 'alī, 'ümrān, v(e)l(e)d, v(e)l(e)d(-u) ḥācī şīr 'alī, v(e)l(e)d(-u) k(e)rīm, v(e)l(e)d(-i) k(e)rb(e)lāī 'bābā, yūs(u)f...

Koç heykelli mezar taşlarının üzerlerine genelde sülüs ve nesih türüyle yazılmış olan Arap harfli metinlerin (birkaçı dışında) yazıcılarının halktan kişiler oldukları; yazı yazma işini ve heykeltıraşlığı geleneksel yöntemlerle yaptıkları; Arapçanın ve Farsçanın imlasını iyi bilmedikleri için bazı kavram işaretinin yazımında keyfi davrandıkları/orijinal şekillerine bağlı kalmadıkları (yazılması gereken karakterleri yazmadıkları, yazılmaması gereken karakterleri yazdıkları)... anlaşılmaktadır.

Sonuç:

- İğdir ve çevresindeki mezarlıklarda karşılaşılan koç heykelli mezar taşları eski Türk yaşayış ve inanışının ürünüdür. Bu eserlerin üzerlerinde farklı damgalar, tasvirler ve yazılar bulunmaktadır.
- İğdir ve çevresindeki koç heykelli mezar taşları üzerinde bulunan Arap Alfabeti'yle yazılmış yazıtlar genelde ölen kişinin kendi adını, babasının adını, dinî içerikli söz varlığını (merhumun/merhumenin unvanını ve kısa dua metnini) ve ölüm tarihini içermektedir.
- Araştırma-incelememize konu olan ve üzerlerinde Arap harfli yazıtlar bulunan koç heykelli mezar taşlarının büyük bölümü 1880-1910 yılları arasında vücuda getirilmişlerdir. Ancak üzerlerinde Arap harfli metin olduğu hâlde koç heykelli mezar taşlarının pek çoğunda tarih kaydının bulunmadığı tespit edilmiştir.
- İğdir ve çevresinde üzerlerinde herhangi bir yazı veya tarih kaydı bulunmayan pek çok koç heykelli mezar taşı da vardır. Bu mezar taşlarının yapım teknikleri ve üzerlerinde yer alan epigrafik unsurlar (tasvirler, damgalar ve bezemeler) söz konusu eserlerin İğdir'a çok önceleri gelip yerleşmiş olan Türk boy ve toplulukları tarafından vücuda getirildiklerini gösterir niteliktedir.
- Azeri Türklerinin ve diğer Türk boy ve topluluklarının İğdir ve çevresinde geçmişten günümüze kadar devam ettirdikleri damgalı, tasvirli ve işlemeli koç heykelli mezar taşı yapma geleneği eski Türk

yaşayış ve inanişından; söz konusu mezar taşlarının üzerlerine Arapça ve Farsça söz varlığından yararlanarak Arap harfli yazı yazma geleneğı ise İslami anlayıştan ve hassasiyetten kaynaklanmaktadır.

Öneriler:

- Iğdır ve çevresindeki mezarlıklarda karşılaşılan koç heykelli mezar taşlarının bugüne kadar envanter kaydı yapılmamış; söz konusu eserlerin üzerlerindeki epigrafik öğeler ve yazıtlar bilimsel yöntem ve tekniklerle tespit edilip çözümlenmemiş ve yayımlanmamıştır. Iğdır ve çevresindeki mezarlıklarda karşılaşılan koç heykelli mezar taşlarının envanter kaydı yapılmalı; yazıtların epigrafik belgelemeleri gerçekleştirilip kataloglar ve albümler hâlinde yayımlanmalıdır.
- Iğdır ve çevresindeki mezarlıklarda karşılaşılan koç heykelli mezar taşları mezarlıklarda örtüsüz ve korunaksız durumda bulduklarından ciddi anlamda tahrip olmuşlardır. Tarihî mezarlıklarda kurtarma kazıları yapılmalı; gerekli görülen mezar taşlarına koruma tedbirleri uygulanmalıdır.
- Iğdır ve çevresindeki mezarlıklarda karşılaşılan koç heykelli mezar taşları, yeni mezar yeri açma, süs ve dekorasyon objesi olarak kullanılma vb. sebeplerle orijinal yerlerinden kaldırılmaktadır. Her tarihî eser bulunduğu yerin tapu senedidir. Söz konusu eserlerin yerlerinde muhafaza edilmesi hususunda gerekli önlemler alınmalıdır.

Kaynaklar

- AKA, İ. (2001), *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara.
- AKSOY, M. (2012), "Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar", *2023 Dergisi*, S 129, 16-20.
- AKSOY, M. (2012), "Kazakistan'da Koç-Koyun Heykelli Mezarlar", *Türk Dünyası Tarih Kültür*, S 302, C 51, 29-31.
- ALYILMAZ, C. (1999), "Kargalar, Kuzgunlar ve Moğolistan'daki Türk Ağıllarında Kuzgun Leşleri", *Orkun Dergisi*, S 15, İstanbul, 48-51.
- ALYILMAZ, C. (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2007), *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2009), "Azerbaycan'da Eski Türk İzleri", I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, 18-20 Kasım 2009, Afyonkarahisar.
- ALYILMAZ, C. (2012), "Gürcistan'daki Türkler ve Türk Eserleri", *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*, Ankara, 292-355.
- ALYILMAZ, C. (2015), *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2016), "*Gobu*"stan'ın Gizemi (Kıpçaklar'a Giden Yol), Ankara.

- ALYILMAZ, S. ve ALYILMAZ, C. (2010), “Nahçıvan’daki Eski Türk Kültür ve Uygarlık Eserleri”, *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildirileri*, C III, Ankara, 181-192.
- ALYILMAZ, S. ve ALYILMAZ, C. (2014), “Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri”, *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi International Journal of Turkish Literature Culture Education*, <http://www.tekedergisi.com/> Volume 3/4, 1-33.
- ATLI, C. ve ÖZTÜRKER, H. C. (2014), *Iğdır-Karakoyunlu Tarihi Mezar Taşları*, Erzurum.
- ATNUR, İ. E. (2001), *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara.
- BEDİRHAN, Y. (2000), *Selçuklular ve Kafkasya*, Konya.
- ÇAY, A. (1983), *Anadolu’da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler’de Koç-Koyun Meselesi*, Ankara.
- DANIK, E. (1993), *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara.
- ERGİN, M. (1994), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1989), *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları*, İstanbul.
- GÜLENSOY, T. (1995), *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara.
- GÜNDOĞDU, H. (2006), “Nahçıvan’da Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S 16, Erzurum, 49-57.
- GÜNER, İ. (1993), *İlimiz Iğdır*, Iğdır.
- GÜNER, İ. (1997), “Kafkaski Kalender Yıllığı’ndaki Iğdır’la ilgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu*, 24-27 Nisan 1995, Ankara, 127-146.
- HEBİBBEYLİ, İ. (2007), “Nahçıvan Şehrinin Yaşı-Beş Min İli”, *Nahçıvan Muhtar Respublikasının Yaranması: Tarih ve Müasirlik*, Nahçıvan, 20-27.
- KARATAY, O. (2003), “Azerbaycan’ın İlk Sahipleri ve Türklük”, *İran İle Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara, 69-71.
- KEYİKOĞLU, H. (1998), *Selçuklular’dan Safeviler’e Sa’d Çukuru*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1953), *Kars Tarihi*, C I, İstanbul.
- KONUĞU, E. (2012), “Hagia Maria’dan Sürmeli’ye”, II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, 13-15 Aralık 2011, Iğdır, Erzurum.
- KÖKTEN, K. (1948), “Kars’ın Tarih Öncesi”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 194-204.
- MERT, O. (2015), *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*, Ankara.
- MERT, O. (2007), “Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri”, *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Mayıs 2007, Almaata, 297-312.
- ONK, N. (2006), *Kafkasya’dan Anadolu’ya Iğdır Tarihi*, İstanbul.
- ÖGEL, B. (1989, 1995), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C I-II. Ankara.
- ÖZKAN, H. (2000), “Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 15, Erzurum, 31-47.
- PARZINGER, H. (2007), “Die Reiternomaden der Eurasischen Steppe Während der Skythenzeit”, *Im Zeichen des Goldenen Greifen: Königsgräber der Skythen*, Berlin, 31-48.

- SEFERLİ, H. F. (2009), “Nahçıvan’da Daş Goç ve Goyun Heykelleri”, *Heberler İctimai ve Humanitar Elmler Seriyası İzvestiya Seriya Obşestvennih i Gumanitarnih Nauk New series of Social and Humanities Sciences*, No: 1, Nahçıvan, 12-19.
- SÜMER, F. (1992), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul.
- SÜMER, F. (1992), *Kara Koyunlular (Başlangıcından Cihan-Şah’a Kadar)*, Ankara.
- SÜMER, F. (1999), *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara.
- ŞİMŞEK, O. ve ALİM, M. (2009), “Iğdır İli’nin Turizm Potansiyeli”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences*, S 3, 1-26.
- TÜRKMEN, F. (2008), “Azerbaycandaki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açıdan Değerlendirilmesi”, *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara, 503-508.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2011), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.
- YANAR, A. (1997), *Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz*, Erdemli.

